

Förvaltningen för kulturutveckling

Diarienummer: KU 2021-00685

Datum: 2021-10-20

Byggnadshistorisk utredning Samrealskolan, fastigheten Drott 10, Tidaholms stad och kommun

Innehållsansvar: Förvaltningen för kulturutveckling, Kulturmiljö

E-post: kulturutveckling@vgregion.se

Handläggare: Ulf Larsson

Uppdragsgivare: Tidaholms kommun, Samhällsbyggnadsförvaltningen, Enheten för hållbar utveckling

Datum: 2021-10-20

Innehåll

Innehåll.....	3
Inledning	4
Beskrivning av fastigheten.....	4
Historik.....	5
Kulturhistorisk karaktärisering	10
Området vid Norra Kungsvägen och kvarteret Drott.....	10
Samrealskolan	11
Fastighetens kulturhistoriska värde.....	17
Värdebärande karaktärsdrag	18
Förslag på planbestämmelser	19
Egenskapsbestämmelser.....	19
Utformningsbestämmelser	19
Källor	20
Tryckta källor.....	20
Otryckta källor	20

Inledning

Förvaltningen för kulturutveckling har på uppdrag av Samhällsbyggnadsförvaltningen, enheten för hållbar utveckling, på Tidaholms kommun utfört en byggnadshistorisk utredning av den f.d. Samrealskolan på fastigheten Drott 10 i Tidaholms stad och kommun. Skolhuset är uppmärksammat som kulturhistoriskt värdefullt i inventeringen av kulturhistoriskt värdefulla byggnader och miljöer i Tidaholms kommun från 1989. Tillsammans med flera andra tegelbyggnader i Tidaholms stad beskrivs Samrealskolan i Kulturmiljöprogrammet för Tidaholms kommun, antaget 2020. De röda tegelhusen uppmärksammas som en egen kategori i staden och bedöms utgöra byggnader av högsta kulturhistoriska värde.

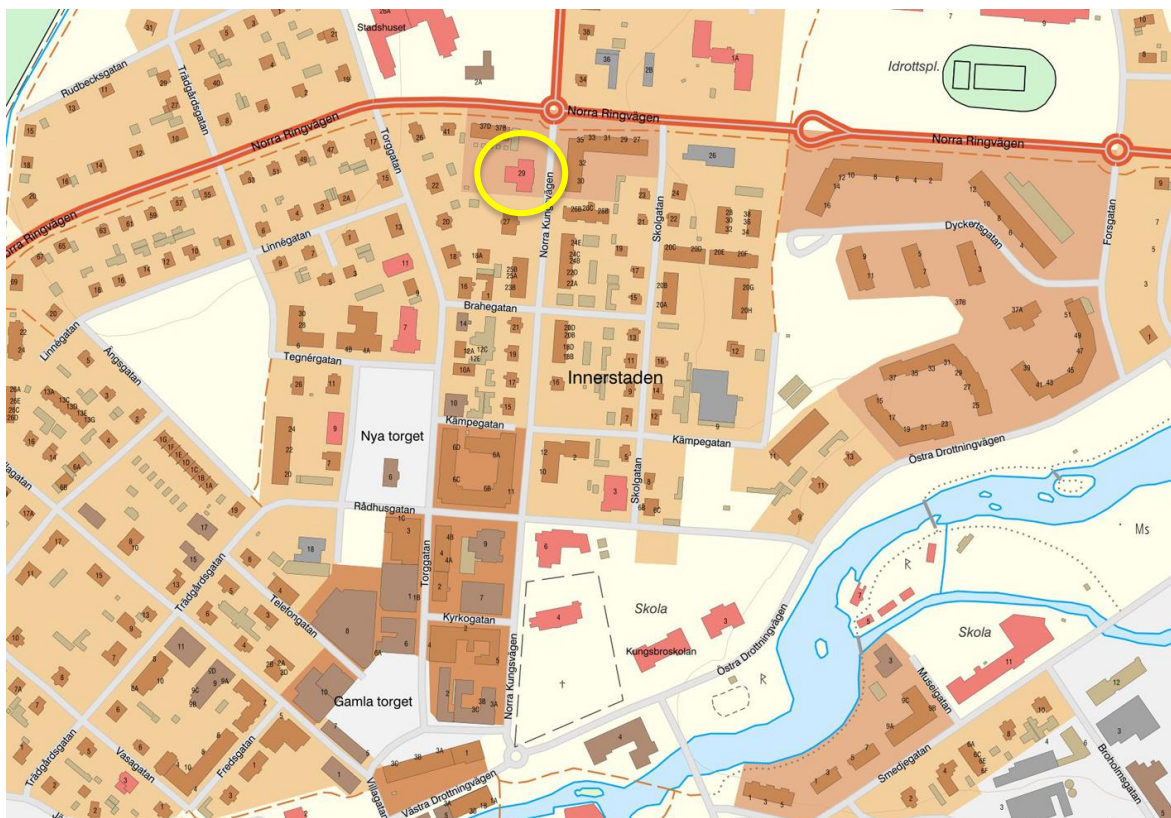
Fastigheten Drott 10 ägs av Tidaholms kommun. År 2018 beslutade kommunstyrelsen att inleda förfarandet att försälja fastigheten samt att uppdra till miljö- och byggnadsnämnden att omgående starta detaljplanearbete avseende Drott 10 för ändring till bostadsändamål. I juni månad 2021 beslutade kommunfullmäktige att sälja fastigheten till ett fastighetsbolag. Inför det planarbete som planeras till hösten 2021 har det bedömts angeläget att utföra en byggnadshistorisk utredning som vägledning för att fatta beslut om planbestämmelser. Syftet med utredningen är att beskriva och förtydliga skolhusets historik, byggnadshistoriska värde och värdebärande karaktärsdrag samt presentera förslag på skydds- och varsamhetsbestämmelser inför kommunens kommande planarbete.

Beskrivningar och karaktäriseringar i utredningen bygger på besiktning och fotografering av fastigheten Drott 10 den 13 augusti 2021 samt arkivstudier. I samband med besiktning av fastigheten har även ett kortare möte med planarkitekt Marie Bengtzon vid Tidaholms kommun hållits. Arbetet med den byggnadshistoriska utredningen har utförts under augusti och september 2021 av antikvarie Ulf Larsson i samverkan med enhetschef Marie Odenbring Widmark, båda på Kulturmiljöenheten vid Förvaltningen för kulturutveckling.

Beskrivning av fastigheten

Fastigheten Drott 10 ligger i den norra delen av Innerstaden vid Norra Kungsvägen. Skolhuset vänder sin huvudfasad mot denna gata, som utgör infarten från norr till stadens centrala del. I norr avgränsas kvarteret Drott genom Norra Ringvägen, som är en del av den ringled som löper runt stadskärnan. Det monumentala skolhuset i tre våningar med röda tegelfasader utmärker sig i förhållande till den närmast omgivande bebyggelsen genom sin påkostade utformning och byggnadshöjd. Kvarterets övriga bebyggelse är lägre och utgörs huvudsakligen av bostadshus i 1 ½ - 2 ½ våningar, som till stor del avspeglar Tidaholms expansion under 1900-talets första decennier. Ett par fastigheter i kvarteret, bl.a. grannfastigheten i norr är av yngre datum. På motsatta sidan om Norra Kungsvägen finns i kvarteret Kärnan långsträckta flerbostadshus av 1960-talskaraktär i tre våningar och röda tegelfasader som visuellt i viss mån balanserar skolhuset vad gäller volym och fasadmaterial.

Den f.d. Samrealskolan ligger något indragen från Norra Kungsvägen. Ytan mellan gatan och skolhuset är asfalterad, medan skolgården på fastighetens inre huvudsakligen är belagd med grus med mindre inslag av gräsytor. På skolgården växer fyra lindar. Utöver skolhuset finns inga andra byggnader på fastigheten. Mot Norra Kungsvägen avgränsas fastigheten genom ett nätstaket och mot grannfastigheterna genom trästaket och häckar.

Kartbild över del av Tidaholm. Den f.d. Samrealskolan på fastigheten Drott 10 är inringad.

Historik

Kring den medeltida stormansgården Holmagården, sedan 1600-talet benämnd Tidaholm, och Agnetorps kyrkby har Tidaholms samhälle vuxit fram. På ön i Tidan utvecklades gården till ett storgods där man i slutet av 1700-talet anlade ett järnbruk. I mitten av 1800-talet övertogs Tidaholms egendom av Fredrik von Essen, vars son Hans von Essen utvecklade verksamheten och startade såväl snickerifabrik som tändsticksfabriken Vulcan AB. Under 1800-talets sista decennier expanderade den industriella verksamheten stort och vid sekelskiftet 1900 hade Vulcan utvecklats till världens största tändsticksfabrik.

I takt med Vulcans kraftiga expansion växte samhället Tidaholm. Industrisamhället blev på kort tid allt mer stadsliknande. Från att vid 1800-talets mitt haft knappt 200 invånare var folkmängden 1895 uppe i ungefär 2800 invånare. Detta år fick Tidaholm köpingsrättigheter och i samhället fanns poststation, telefonstation, polis, distriktsläkare, sjuk- och ålderdomshem, bank, hotell och ett flertal handlare. Sedan 1876 fanns järnvägsförbindelse med omvärlden via sidolinjen till Svensbro vid Hjo-Stenstorps järnväg.

Tidiga skolor i Tidaholm

Redan under andra halvan av 1700-talet hade det funnits en skola i Agnetorp. År 1873 beslutade kyrkostämman i Agnetorps och Baltaks socknar att uppföra en ny folkskola mellan den gamla och den nya kyrkplatsen. Skolhuset i 1 ½ våning och putsade fasader stod färdigt 1876 och har kommit att kallas "Gamla skolan" eller "Rosa skolan". Ett par år tidigare hade en skola startats i privat regi i Tidaholm; Mannhems privatskola. Skolan bedrev högre undervisning efter folkskolan i form av internat under drygt tjugo års tid fram till sommaren 1896, då verksamheten upphörde. Året dessförinnan hade en ny folkskola i två hela

våningsplan och en vindsvåning med fasader av rött tegel uppförts i Tidaholm; Kungsbro-skolan, ibland även kallad ”Röda skolan”. Det nya skolhuset stod alltså färdigt samma år som Tidaholm fick köpingsrättigheter. Skolmiljön vid Kungsbro skolan har kompletterats med nya skolbyggnader under 1950-, 60- och 70-talen, då även skolhusen från 1800-talet i viss mån byggdes om.

Perioden vid sekelskiftet 1900 präglades av en fortsatt rask samhällsutveckling i Tidaholm. Redan 1897 hade Vulcans skol- och bibliotekshus uppförts. År 1904 uppfördes ett nytt tingshus i rött tegel och två år senare anlades en normalspårig järnväg till Vartofta vid linjen Falköping-Nässjö. År 1910 fick Tidaholm stadsrättigheter och hade då 4766 invånare.

Skolhuset uppförs och samskolan startar sin verksamhet

Som ett led i det tidiga 1900-talets samhällsutveckling i Tidaholm togs 1905 initiativ till en privat samskola. Tidaholm hade under en tioårsperiod saknat högre utbildning och traktens barn som ville och hade möjlighet att studera vidare var hänvisade till läroverket i Skara. Tidaholms samskola startade sin verksamhet med undervisning i tillfälliga lokaler hösten 1905. Året därpå flyttade samskolan in i det nybyggda skolhuset vid Norra Kungsvägen.

Tidig bild av elever och lärare framför huvudingången vid Samskolan. Notera entrépartiets utformning som är bevarad fram till våra dagar. Västergötlands museums bildarkiv. Foto: Firma Ad. Lidwall, Tidaholm. Bildnr: 1M16-A45681

Ett trettiotal elever skrevs in i samskolan vid starten. Inskrivnings- och terminsavgifter medförde att det nästan uteslutande var barn till bättre bemedlade invånare som hade möjlighet att delta i undervisningen, medan flertalet föräldrar inte hade råd att låta barnen gå i samskolan. År 1910 beviljade Tidaholms stad bidrag till verksamheten och skolan ändrades till fyrtklassig mellanskola. Strax därefter övertog staden verksamheten och organiserade om

den till kommunal mellanskola. Skolan verkade fram till 1932, då staten tog över verksamheten och samtidigt ändrade namnet till Samrealskolan i Tidaholm. På 1960-talet inlemmades Samrealskolan i den 9-åriga grundskolan. Under 1970- och 80-talen var den kommunala musikskolan inrymd i byggnaden och därefter har kommunens barnomsorg använt lokaler i huset. Den senaste verksamheten i skolhuset har utgjorts av "Barnens hus", där kommunen under en lång period bedrivit verksamhet. Flyttning och uppbyggnad av denna verksamhet pågår sedan en tid på Vulcanön i anslutning till Tidaholms museums lokaler.

Ritningar till Samskolan i Tidaholm upprättades av en "herr Cornilsen", som sannolikt var identisk med göteborgsarkitekten Hjalmar Cornilsen, som utöver ett stort antal byggnader i Göteborg bl.a. även ritade flera byggnader vid Vulcans tändsticksfabrik i Tidaholm, exempelvis bibliotekshuset. Skolhuset vid Norra Kungsvägen hade skänkts av Tidaholms bruk och ekonomiskt bidrag lämnats av Vulcans tändsticksfabrik och enskilda personer. Skolhuset byggdes i rött tegel i två våningar med en framskjutande risalit med frontespis på huvudfasaden mot Norra Kungsvägen och en tydligt markerad taklist med små ljusöppningar till vindsvåningen. Taket var skivtäckt med plåt.

Den nyligen uppförda Samskolan. Enligt notering på fotografiet togs bilden 1906. Lägg märke till fönstrens utformning på andra våningens mittparti, som förändrades något vid 1930-talets ombyggnad. Tidaholms museums bildarkiv. Foto i Signe Lidwalls donation. Bildnr: 50050076752_e2f9ccf3bd

Skolhuset uppfördes som en relativt kompakt volym, där lärosalar flankerar ett centralt trapphus med kapprum och mindre utrymmen. Planformen, där längre korridorer saknas, känns igen från andra skolbyggnader från 1800-talets senare del och tiden vid sekelskiftet 1900. Troligen har arkitekten inspirerats av de normalritningar för skolbyggnader som Överintendentsämbetet låtit ta fram under 1800-talets andra halva. Exteriören uppvisar kvardröjande stildrag från 1800-talets slut då tegelfasader var populära. Tegelfasader var en reaktion mot de närmast föregående decenniernas överlastade putsarkitektur. Som

jämförelse kan den ungefär tio år äldre Kungsbroskolan i Tidaholm tjäna, som uppfördes med samma typ av tegelfasader och skivtäckta plåttak. Influenser från jugendstilen med ljusare fasader och organiskt formspråk, som slog igenom vid sekelskiftet 1900, saknas helt i 1906 års skolhus.

Var tillverkades teglet?

Fasaderna murades med rött tegel i ett kryssförband. Var murteglet till skolhuset tillverkades har inte klarlagts inom ramen för denna utredning, men det finns flera tänkbara svar på frågan. Tegeltämplor kan inte upptäckas på fasaderna, däremot finns på en och annan kopp handritade siffror. I Skaraborgs län fanns år 1905 ungefär 25 tegelbruk. Med tanke på skolhusets storlek har det gått åt stora mängder tegelsten till fasader, ytterväggar och bärande innerväggar. I trakterna kring Tidaholm har det under olika tidsperioder funnits ett flertal tegelbruk av olika storlek. Flera av tegelbruken i trakten var dock antingen relativt små eller nedlagda när skolhuset uppfördes, exempelvis tegelbruken i Tidaholm, Madängsholm och Oltorp i Dimbo socken. Däremot fanns på Bälteberga egendom i Baltak fram till år 1909 ett tegelbruk med tillräckligt stor tegelproduktion. Ett annat tänkbart alternativ är Annefors bruk i Fröjered. Två tegeltillverkare med tillräckligt stor kapacitet i början av 1900-talet på något längre avstånd, men med anslutning till Hjo-Stenstorps järnväg och därmed via sidolinjen till Tidaholm, är tegelbruken i Korsberga och Vreten. På ännu längre avstånd från Tidaholm fanns vid denna tid dessutom omfattande tegeltillverkning vid Mariesjö i Skövde samt vid de nystartade tegelbruken i Töreboda, Vara och Skara.

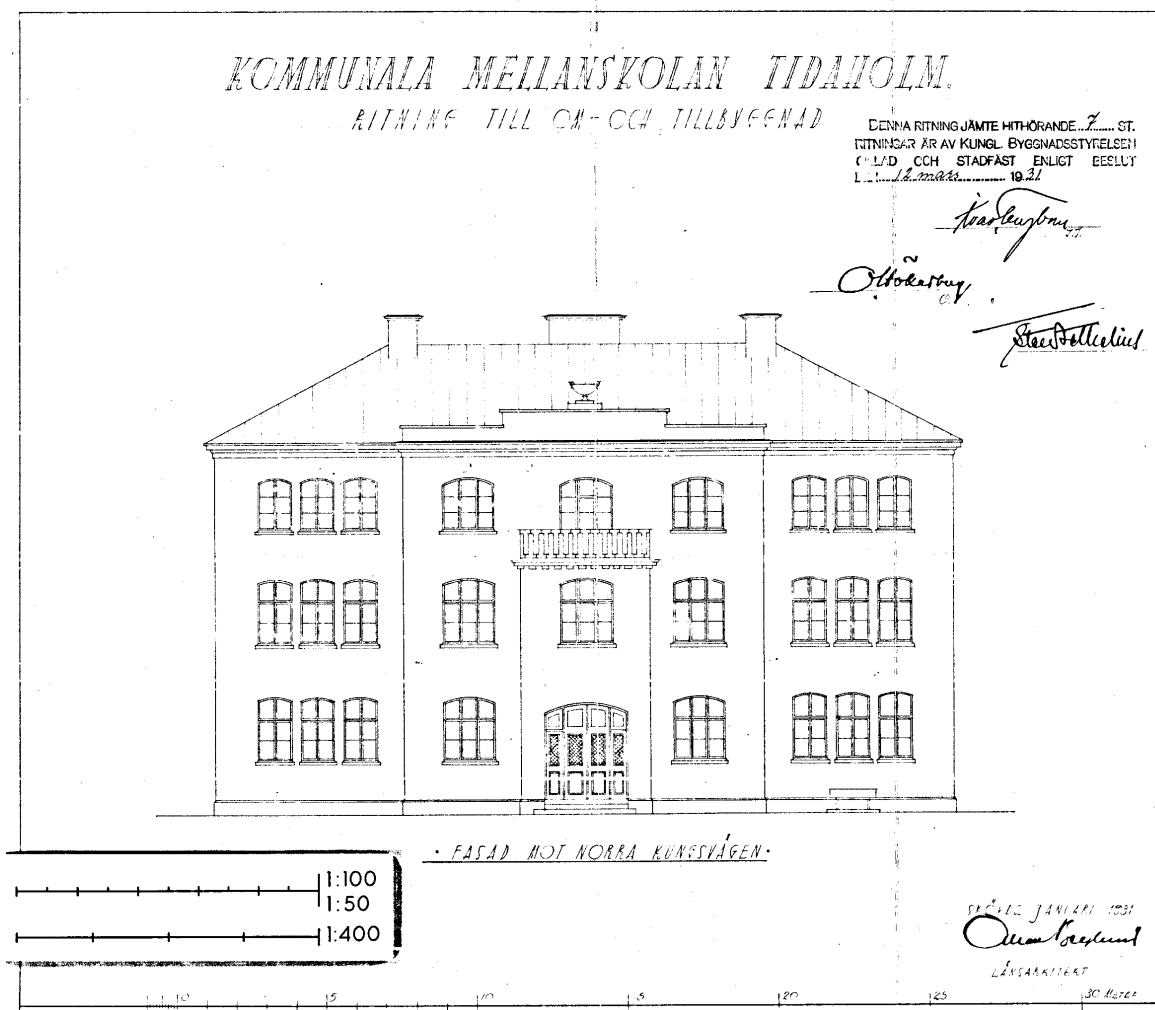
I Skaraborgs län fanns år 1905 ungefär 25 tegelbruk. Med tanke på skolhusets storlek har det gått åt stora mängder tegelsten till fasader, ytterväggar och bärande innerväggar. I trakterna kring Tidaholm har det under olika tidsperioder funnits ett flertal tegelbruk av olika storlek. Flera av tegelbruken i trakten var dock antingen relativt små eller nedlagda när skolhuset uppfördes, exempelvis tegelbruken i Tidaholm, Madängsholm och Oltorp i Dimbo socken. Däremot fanns på Bälteberga egendom i Baltak fram till år 1909 ett tegelbruk med tillräckligt stor tegelproduktion. Ett annat tänkbart alternativ är Annefors bruk i Fröjered. Två tegeltillverkare med tillräckligt stor kapacitet i början av 1900-talet på något längre avstånd, men med anslutning till Hjo-Stenstorps järnväg och därmed via sidolinjen till Tidaholm, är tegelbruken i Korsberga och Vreten. På ännu längre avstånd från Tidaholm fanns vid denna tid dessutom omfattande tegeltillverkning vid Mariesjö i Skövde samt vid de nystartade tegelbruken i Töreboda, Vara och Skara.

1930-talets om- och tillbyggnad

År 1931 upprättade länsarkitekt Allan Berglund i Skövde ritningar till om- och tillbyggnad av det ursprungliga skolhuset, vilket sannolikt var föranlett av det förestående statliga övertagandet året därpå. Om- och tillbyggnadsarbetet var mycket omfattande och innebar att en tredje våning byggdes på skolhuset och att det tidigare relativt blygsamt utskjutande partiet på skolhusets baksida ersattes av en rejäl tillbyggnad i tre våningar med plats för lärosalar och andra utrymmen. Skolhusets tidigare kompakta volym fick därmed en mer T-formad planform. I tillbyggnadens källarvåning inreddes två slöjdsalar, på bottenvåningen en lärosal, ett kollegierum och ett bibliotek, på våningen 1 trappa salar för naturvetenskap och laboratorium och på översta våningen en stor högtidssal i tillbyggnaden och en lärosal och en teckningssal med tillhörande kapprum ovanpå den ursprungliga byggnadskroppen.

Om- och tillbyggnaden 1931 påverkade i hög grad även exteriören, men nytillskotten anpassades av arkitekten på ett förtjänstfullt sätt till den ursprungliga skolbyggnaden till en väl sammanhållen helhet. Huvudfasadens mittparti fick en ny utformning med klassicerande drag i dess övre del. Mittpartiets fönster på andra våningen förändrades dessutom från parvis placerade smala fönster till samma typ av fönster som på bottenvåningen. Även i den nya fasaden på tillbyggnaden mot skolgården finns tydliga drag av 20-talsklassicism i den centralt placerade grunda nischen som löper över de tre våningsplanen. Arkitekt Allan Berglund hade ett par år tidigare upprättat ritningar till Högre allmänt läroverk i Skövde, invigt 1930, där likheter med Samrealskolans gestaltning kan spåras.

Länssarkitekt Allan Berglunds ritning till om- och tillbyggnad, 1931. Fasad mot Norra Kungsvägen. Byggnadsnämndens arkiv, Tidaholms kommun.

Fasadmaterial, murförband, fönstrens placering och utformning mm på den nya tredje våningen och tillbyggnaden ansluter i det närmaste helt till den ursprungliga byggnadskroppen. Den tredje våningens fönster fick samma form som de ursprungliga fönstren, men är en ruta lägre än de två nedre våningarnas fönster. Högtidssalen i tillbyggnadens tredje våning markeras dock genom samma fönsterhöjd som de två nedre våningarnas fönster. Små skillnader kan även konstateras i de murade fasaderna, nämligen att tegelstenarna har en aning ljusare kulör än de ursprungliga stenarna och att fogarna är släta. Vilket tegelbruk som tillverkade stenarna till 1931 år tillbyggnad kan inte fastställas, men av de tegelbruk som nämnts ovan bedrev samtliga, förutom Bälteberga, fortfarande produktion i början av 1930-talet. Intressant att notera är att någon av tegelslagarna på en av stenarna noterat datum och signatur då teglet tillverkades, nämligen "21/3 1931 EP (samt en signatur som möjligen kan tolkas som Erik Persson)".

Senare förändringar

Efter 1930-talets genomgripande om- och tillbyggnad har skolhuset varit föremål för förhållandevis små förändringar under årens lopp. Under 2:a världskriget anordnades 1943 en liten observationsplats för luftskydd på taket. År 1946 inreddes toalettutrymmen i den norra halvan av källaren i 1931 års tillbyggnad. Året därpå upprättades ritningsförslag till inredning av en liten läkarmottagning i bottenvåningens norra parti. När skolbyggnaden fått ny funktion som kommunal musikskola inreddes 1979 ett toalettutrymme i anslutning till trapphus och kapprum på våningsplanet 1 trappa. Utöver dessa förändringar som går att finna i kommunens arkiv kan utbyte av flera fönster till ett par olika typer konstateras, liksom komplettering med utrymningstrappa samt en del mindre invändiga förändringar. För ungefär fem år sedan ersattes det befintliga enkupiga takteget med nytt tvåkupigt tegel. Huruvida det ursprungliga skivtäckta plåttaket, som syns på äldre fotografier, ersattes med tegelpannor vid 1931 års ombyggnad är oklart.

Kulturhistorisk karaktärisering

Området vid Norra Kungsvägen och kvarteret Drott

Den f.d. Samrealskolan uppfördes 1906 vid Norra Kungsvägen, som sedan länge varit den norra vägen till Agnetorps kyrkby och senare Tidaholms samhälle. På den östra sidan om vägen fanns norr om nuvarande Norra Ringvägen (ungefär motsvarande kvarteren Astern och Axet) omkring 1880 en samling arbetarbostäder. Mellan Agnetorps kyrka och dessa arbetarbostäder var marken på var sida om den spikraka vägen obebyggd vid denna tid. I takt med samhällets snabba expansion i slutet av 1800- och början av 1900-talet bebyggdes även denna del av Tidaholm.

I och med att Tidaholm blev köping 1895 ställdes krav på planläggning av orten och den första stadsplanen fastställdes 1900. År 1924 fastställdes en ny stadsplan för Tidaholm, upprättad av förste stadsingenjör Albert Lilienberg i Göteborg. Drygt 20 år senare upprättades ytterligare en stadsplan, denna gång av arkitekt Edgar Haasum, som antogs 1946. Stadsarkitekt Folke Molin upprättade 1958 förslag till ändring av stadsplan för områden vid Norra Kungsvägen och Nya Torget med ambitionen att sanera området från äldre trähusbebyggelse ”av ringa värde” och ersätta dem med flerfamiljshus i tre våningar. För den norra delen av kvarteret Drott upprättades en ny stadsplan 1987, som möjliggjorde rivning av ett äldre bostadshus för att ersättas med en radhuslänga.

Detalj ur 1924 års stadsplan. Tidaholms kommun.

Längs Norra Kungsgatan finns idag en blandad bebyggelse från olika tider, som bortsett från Agnetorps kyrka från 1840-talet huvudsakligen präglas av 1900-talets olika stilar. Flerbostadshus i tre våningar samsas med lägre byggnader i en och två våningar. Fasadmaterialet utgörs av såväl trä som puts och tegel. Den f.d. Samrealskolan och det f.d. tingshuset utmärker sig i gatumiljön genom sin välbevarade karaktär från tidigt 1900-tal, dess monumentala utformning och röda tegelfasader. Precis som när dessa byggnader uppfördes upplevs Norra Kungsvägen fortfarande som en av Tidaholms huvudgator.

Bortsett från den resliga och monumentala Samrealskolan i tre våningar präglas kvarteret Drott av lägre bebyggelse och utgörs huvudsakligen av bostadshus i 1 ½ - 2 ½ våningar samt lägre uthusbyggnader vid fastighetsgränserna på tomternas inre delar. Flera av bostadshusen i kvarteret Drott är uppförda i en stil med putsade fasader och brutna tak som antyder att kvarteret till stor del bebyggdes under 1920-talet, bl.a. den f.d. prästgården från 1923 på grannfastigheten söder om skolhuset. Planläggning av grannfastigheten i norr genomfördes i slutet av 1980-talet, då ett bostadshus i trä som enligt uppgift uppförts vid samma tid som samrealskolan och inrymt skolans vaktmästarbostad, ersattes av radhus i två våningar.

Samrealskolan

På fastigheten Drott 10 uppfördes 1906 Tidaholm samskola, som i början av 1930-talet byggdes om och samtidigt fick benämningen Samrealskola. Skolhuset är en monumental tegelbyggnad i tre våningar på en rejäl naturstensgrund och med tvåkupiga tegelpannor på taket.

Skolhusets fasad mot Norra Kungsvägen med sina klassicistiska inslag.

Grund och källarvåning

Naturstensgrundens höjd varierar något. Samma typ av natursten har använts vid de två byggnadsetapperna, men vid noggrannare studier kan en viss skillnad skönjas. På den ursprungliga delen har grundstenarna en liggande form, medan de på 1931 års tillbyggnad är stående. Tillbyggnadens sockel är dessutom ett par decimeter högre än 1906 års byggnad. Grunden till skolhusets äldre del är försedd med såväl ventilationsöppningar som liggande fönster, medan tillbyggnaden i sin helhet utfördes med källarvåning med fönster.

Vid källaringångarna till toaletterna vid norra fasaden syns skillnaden mellan de olika byggnadsdelarnas socklar tydligast.

Fasader

Fasaderna är murade med rött tegel i ett kryssförband, där vartannat skift är löpstenar, vartannat koppstenar. Förbandet har använts i flera hundra år i Sverige. Murverket i den ursprungliga skolbyggnaden fogades med ett grått murbruk som gavs en konvex kälad fog. 1930-talets tillbyggda delar murades i samma kryssförband, men murverket fogades då med slät fog. Tegelstenarna i 1930-talets murverk har en aningen ljusare nyans än i det ursprungliga murverket. Skillnader i material och utförande är emellertid marginella och på detaljnivå, varför helhetsintrycket är en väl sammanhållen enhet. Tegelfasaderna är släta och över fönsteröppningar och entrén har stickbågar murats. På fasaderna finns en del diskret klotter, som t.ex. ”HL 27/2 1950”, utfört med blyertspenna, vilket utgör intressanta spår från tiden då byggnaden fungerade som skola.

Fasader mot söder respektive norr. I bildens högra del syns tillbyggnaden från 1931.

Huvudfasadens mittparti skjuter fram som en risalit i ett par olika nivåer som kröns vid taket med en klassicistiskt utformad avslutning med en ärgad urna av koppar eller brons. Vid den lägre risaliten har en fransk balkong i svart smide anordnats vid tredje våningen. Den murade takfoten utgörs av en rejäl profilerad taklist. 1931 års gavelfasad mot skolgården i väster saknar fönster, men artikuleras av en centralt placerad hög nisch som i sin övre del avslutas med en rundbåge i murverket. Nischen har klassicerande drag och är mycket medvetet utformad med en solbänk av grå kalksten i nederdelen och en slutsten av grå kalksten som kröner rundbågen. Utformningen känns igen från andra 20-klassicistiska byggnadsverk, bl.a. arkitekt Allan Berglunds läroverksbyggnad i Skövde, som stod färdig 1930, och där formen användes vid de höga fönstren till läroverkets högtidssal.

Fasaden mot skolgården i väster domineras av den klassicistiskt utformade nischen i murverket.

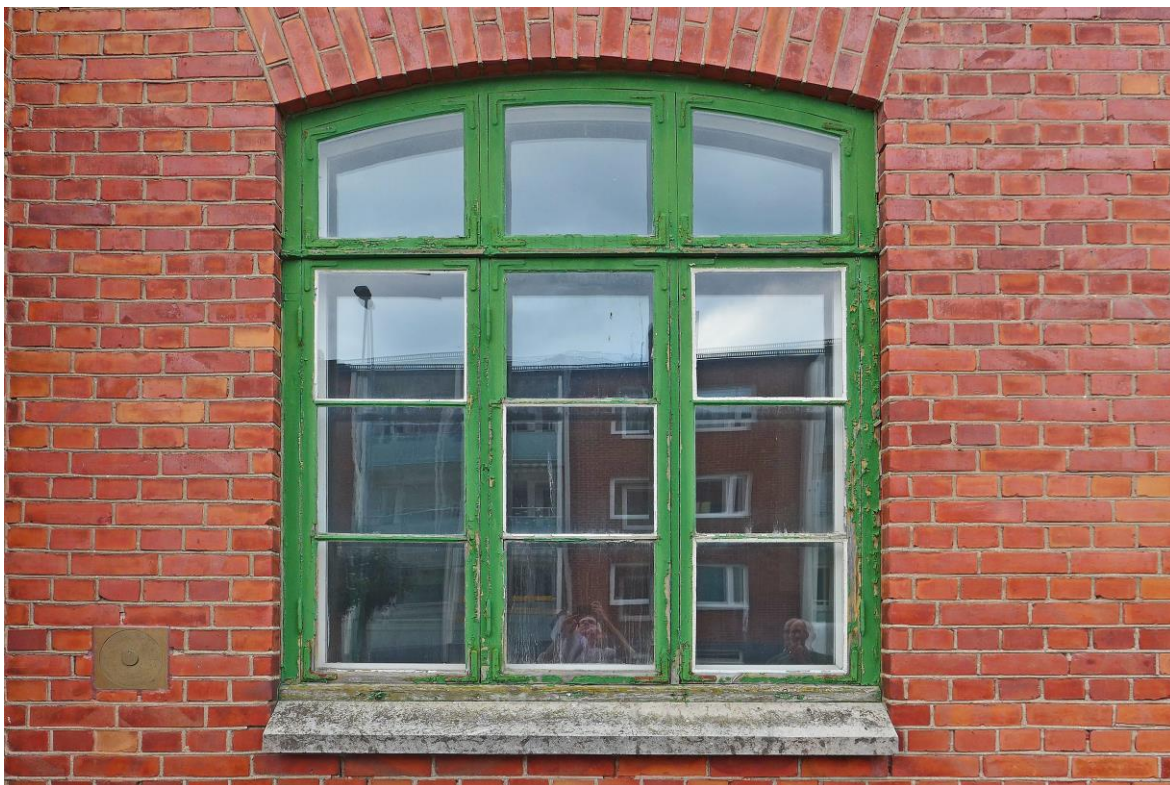
Tak

Det valmade taket är sedan ungefär fem år täckt med tvåkupigt tegel. Ursprungligen var taket skivtäckt med plåt. Sedan lång tid har taket dock varit tegeltäckt, vilket framgår i 1989 års inventering av kulturhistoriskt värdefulla byggnader och miljöer i Tidaholms kommun, där taket uppges vara täckt med enkupigt tegel. Om taktäckningsmaterialet byttes redan vid 1931 års ombyggnad eller senare är inte klarlagt. Skorstenarna är murade med rött tegel.

Fönster

De höga fönstren med stickbågig överdel är karaktäristiska för skolbyggnader från tidigt 1900-tal. Fönsteröppningarna är försedda med solbänkar av grå kalksten. Fönstren är grönmålade och tillverkade av trä, och utgörs av några olika typer. I de två nedre våningarna utgörs fönstren av korspostfönster med fyra respektive sex lufter och tre rutor i de nedre bågarna. På tredje våningen är fönstren lägre och är tillverkade som tvåluftsfönster med tre rutor per båge. Fönstren är av olika ålder och kvalitet, där flera ursprungliga fönster med hörnbeslag från 1906 års byggnad finns bevarade i den ursprungliga byggnadskroppen. I 1906 års byggnad finns även yngre fönster av ett par olika slag på samtliga våningsplan, där

tredje våningen till stor del verkar ha försetts med inåtgående fönster av modern modell i sen tid. I 1931 års tillbyggnad förefaller de ursprungliga kopplade tvåglasfönster från byggnadstiden vara bevarade i sin helhet.

Ursprungliga fönster med hörnbeslag på huvudfasaden mot Norra Kungsvägen.

I skolhusets sydvästra del, där 1931 års tillbyggnad ansluter till den ursprungliga byggnadskroppen, har en utrymningstrappa monterats. Till höger i bild syns flera igensatta fönsteröppningar.

Några av skolhusets fönsteröppningar är igensatta. På huvudfasaden mot Norra Kungsvägen är tegelväggar uppmurade innanför fönstren på andra och tredje våningen till höger om mittpartiet. På den västra fasaden mot skolgården är samtliga fönsteröppningar på den södra delen av fasaden i den ursprungliga byggnadskroppen förutom ett igenmurade med rött tegel. Den tredje våningens fönsteröppningar är igenmurade med äldre tegel, troligen redan 1931, medan de två nedre våningarnas fönsteröppningar är igenmurade med yngre tegel. På den norra gavelfasaden har en fönsteröppning murats igen i sin helhet med rött tegel. Utifrån ritningsmaterial från 1931 år ombyggnad planerades nästan samtliga av dessa igensättningar redan vid denna ombyggnad.

Huvudingång och ytterdörrar

Skolhusets huvudentré utgörs av en inåtgående pardörr med sidoljuspartier, som nås via en trappa av granit. Dagens dörrparti känns i hög grad igen från äldre fotografier, men verkar ha kompletterats med en glasad del över dörrbladens övre delar. Dörrbladen förefaller vara tillverkade av ek där de mellersta fyllningarna utgörs av gjutjärnsgaller. Rester av en äldre bemålning i silverfärgad kulör kan skönjas på gallren. Dörrbladen är behandlade med olja eller fernissa, medan resterande trävirke är målat i en brun kulör.

Över huvudentrén sitter en belysningsarmatur i form av en glob på en gjutjärnskonsol, som med största sannolikhet tillkom i samband med 1931 år omgestaltning av huvudfasaden och tidsmässigt samspelar med den stilblandning av stram 20-talsklassicism och avskalad funktionalism som präglar delar av skolhuset. Ovanför huvudentrén och belysningsarmaturen finns ett försänkt putsat fält i tegelmurverket med texten ”Samrealskola 1906 1964”. Textfältet är ursprungligt, och på äldre fotografier framgår att texten före 1930-talets omgestaltning och omorganisering var ”Samskola”.

Huvudingången på fasaden mot Norra Kungsvägen har bevarat sin ursprungliga karaktär. Jämför med bilderna på sidorna 6 och 7.

Ytterdörrarna till källarvåningen på skolhusets norra del är av ett par olika modeller och klädda med träfiberskivor, typ masonit, och målade i en grå kulör. Källardörren till pannrummet under den ursprungliga byggnadskroppen har drag av 1920-talsklassicism och torde vara från 1931 års om- och tillbyggnadsarbeten. Toalettdörrarna från 1946 har en enklare utformning med glasad överdel. Till källardörrarna leder trappor av gjuten betong. Vid skolhusets sydvästra del finns en utrymningstrappa av modern utformning.

Interiör

Skolhuset har endast besiktigats mycket översiktligt invändigt, och någon karaktärisering av interiören har inte ingått i uppdraget. Efter en snabb blick inne i skolhuset kan dock äldre planlösningar och flera byggnadsdelar konstateras i form av äldre inredning såsom kalkstenstrappor, paneler, snickerier, foder och dörrar mm.

Exempel på äldre karaktärsskapande interiörer i form av trapphus, dörrar, vägghpaneler och snickerier.

Fastighetens kulturhistoriska värde

Den f.d. Samrealskolan är sedan länge uppmärksammas som en kulturhistoriskt värdefull byggnad. Skolhuset representerar en mängd olika aspekter på kulturhistoriskt värde. De grundmotiv som brukar användas vid definiering av ett objekts kulturhistoriska värde kan indelas i dokumentvärde och upplevelsevärde. Dokumentvärde utgör historiska egenskaper, medan upplevelsevärde är av estetisk och socialt engagerande natur. Dessutom kan det finnas förstärkande motiv, som t.ex. sällsynthet, representativitet eller autenticitet. För Samrealskolan kan de kulturhistoriska värdena konstateras utgöras av följande värden.

- Dokumentvärdet utgörs främst av ett byggnadshistoriskt, arkitekturhistoriskt, samhällshistoriskt och socialhistoriskt värde. Det byggnadshistoriska och arkitekturhistoriska värdet utgörs av att skolhuset genom sin gestaltning och detaljutformning samt sina material vittnar om det tidiga 1900-talets byggnadsskick i allmänhet och utformning av skolbyggnader i synnerhet. Som en del av det byggnads- och arkitekturhistoriska värdet utgör om- och tillbyggnaden i början av 1930-talet en värdefull dimension, såväl i form av hur nytillskottet anpassats efter den ursprungliga byggnadskroppen, men även hur de nya delarna representerar sin tids uttryck och funktion. Som en del av det arkitekturhistoriska värdet framstår även de två arkitekterna Cornilsen och Berglund som intressanta, dels för sin roll i gestaltningen av skolhuset, men även i relation till de många andra byggnader de var upphovsmän till i Tidaholm och andra städer. Samhällshistoriska och socialhistoriska värden är nära sammanflätade med varandra och representeras främst av skolhusets betydelse för förståelsen av Tidaholms historia och ortens utveckling under 1900-talets första halva. Behovet av högre utbildning manifesterades genom en monumental tegelbyggnad som en del i industriortens utveckling till fullvärdig stad, där man inte längre var beroende av skolor i andra städer.
- Upplevelsevärdet utgörs av en mängd olika värden, där identitetsvärde och symbolvärde tillsammans med miljöskapande och arkitektoniskt värde i första hand bör nämnas. Skolhuset hör till den byggnadskategori som flertalet människor på en ort kan känna samhörighet med och identifiera sig med i form av minnen och upplevelser från sin uppväxt, oavsett om minnena är positiva eller negativa. Då skolhuset under lång tid haft andra funktioner, som musikskola och "Barnens hus" spänner detta identitetsvärde över ett stort antal generationer. Skolhuset symboliserar i allmänhet främst bildning, men i det aktuella fallet symboliserar byggnaden även framåtskridande i en expansiv period i ortens historia. Den f.d. Samrealskolan har en viktig miljöskapande funktion genom sitt synliga läge och dominerande volym i kvarteret Drott och vid en av stadens huvudgator. Skolhusets väl genomarbetade gestaltning, av såväl den ursprungliga byggnadskroppen som 1930-talets nytillskott, ligger till grund för bedömningen att det arkitektoniska värdet är stort.
- Bland förstärkande motiv i bedömningen av det kulturhistoriska värdet hör främst byggnadens autenticitet, kvalitet och pedagogiska värde. Skolhuset har i hög grad bevarat sin ursprungliga karaktär i form av uttryck och material, som präglas av hög kvalitet i bl.a. tegelfasader, byggnadsdelar av natursten samt portar och fönster av trä. Patina och diskret klotter på fasaderna bidrar i hög grad till det autentiska värdet. Genom sin tydliga utformning är byggnaden ett pedagogiskt exempel på hur skolhuset utformades i början av förra seklet. Till dessa förstärkande motiv kan även bruksvärdet fogas, där en gediget uppförd byggnad har ett högt värde i en cirkulär ekonomi, där det genom återbruk finns potential för lång livslängd.

Värdebärande karaktärsdrag

Fastighetens värdebärande karaktärsdrag kan urskiljas på ett par olika nivåer. Karaktärsdragen är dels kopplade till fastighetens utformning och disposition, men är även förknippade med skolhusets gestaltning, material och byggnadsdetaljer. De värdebärande karaktärsdragen är viktiga att beakta vid en eventuell ny användning av skolhuset.

- Fastighetens utformning och disposition är ett mycket gott exempel på karaktäristiskt utformad skolmiljö, där det monumentala skolhuset ligger nära och vänder sin huvudfasad mot Norra Kungsvägen, en av stadens huvudgator. Fastighetens inre utgörs av den f.d. skolgården, som är en grusbelagd, skyddad och inramad plats. Skolgården är tydligt avgränsad från den omgivande trafiken genom det skyddande skolhuset. På fastigheten finns inga fler byggnader, men typiskt för området är enklare uthusbyggnader/komplementbyggnader vid tomtgränser mot grannfastigheter.
- Skolhusets värdebärande karaktärsdrag utgörs av den tydligt avläsbara arkitekturen, där det på ett påtagligt sätt framgår att byggnaden uppförts som skola. Detta synliggörs bl.a. genom den stora och strama volymen, den pampiga entrén med dörrparti av trä och blocksteg av granit samt de höga fönstren som signalerar undervisningslokaler med stort ljusbehov. Fasadernas gedigna tegelarkitektur i rött tegel med stickbågar över fönster- och dörröppningar, kraftigt markerad takfot och klassicistiska utformning av fasaderna mot Norra Kungsvägen i öster och gavelfasaden i väster är ett i högsta grad bärande karaktärsdrag. Likaså är inslag av natursten i socklar, grå kalksten i solbänkar och slutstenen som kröner den västra fasadens grunda nisch samt byggnadsdetaljer som balkongräcket i svart smide och den urna som kröner huvudfasaden viktiga karaktärsdrag. Dessutom utgör skolhusets grönmålade träfönster ett viktigt karaktärsdrag som är kopplande till byggnads-material och detaljutformning. När det gäller fönstren är det främst de äldre fönstren, d.v.s. de ursprungliga fönsterbågarna och de kopplade fönstren från 1930-talets ombyggnad, som är kulturhistoriskt värdefulla. Viktigt för byggnadens karaktärsdrag är emellertid att även eventuella nya fönster tillverkas av trä med samma utformning och funktion som de befintliga fönstren.
- Byggnadens interiör har inte undersökts närmare, men invändigt utgörs de värdebärande karaktärsdragen främst av ursprunglig stomme och planlösning med lärosalar grupperade runt det centrala trapphuset samt fast inredning och äldre byggnadsmaterial såsom kalkstenstrappor, fyllningsdörrar, träpanel och andra snickeridetaljer.

Förslag på planbestämmelser

Planområdet är i sin helhet en kulturhistoriskt värdefull miljö, och planbestämmelserna bör syfta till att bevara fastighetens karaktär och särart.

Egenskapsbestämmelser

Rivningsförbud, r

Den f.d. Samrealskolan förses med rivningsförbud: Byggnad får inte rivas.

Skydd av kulturvärden, q

Bebyggelseområdet: Bebyggelseområdets karaktär med monumentalt skolhus vid Norra Kungsvägen och öppen yta bakom skolhuset ska bevaras.

Tomt: Tomtens karaktär i form av grusbelagd öppen yta, inramad av enstaka träd och annan vegetation ska bevaras.

Skolhus: Kulturhistoriskt värdefull byggnad. Ändring av byggnad får inte förvanska dess karaktär. Äldre fönster samt huvudentréns ytterdörrar med gallerförsedd överdel ska bevaras. Byggnadens värdebärande detaljer är: Fasader av rött tegel, markerad taklist och fasadutformning i 20-talsklassicistisk stil inkl. detaljer, balkong i svart smide, äldre ytterdörrar, socklar och trappor av granit samt äldre fönster och fönstrens form.

Varsamhet, k

Kulturhistoriskt värdefull byggnad som ska bibehållas till sin karaktär med avseende på volym, proportioner, indelning, material och materialbehandling, färgsättning samt detaljeringsnivå. Fasader ska vara av rött tegel. Taklist och andra fasaddekorationer samt detaljer och balkong ska bibehållas till sin huvudsakliga omfattning och utformning och får inte förenklas. Taktäckning ska vara av lertegel eller skivtäckt plåt. Fönster ska till form, material, indelning och proportioner vara lika ursprungliga. Trappor ska utgöras av blocksteg av granit.

Utformningsbestämmelser

Eventuella nya fönster i det f.d. skolhuset lokaliseras till igensatta fönsteröppningar och utformas lika befintliga äldre fönster. Eventuella utrymningstrappor eller enstaka nya balkonger utförs i svart smide i enkel, tidlös utformning och placeras i vinkeln mellan den ursprungliga byggnadskroppen och den tillbyggda delen mot väster.

Enklare gårdsbyggnad i en våning vid tomtgräns mot grannfastighet på fastighetens inre del kan tillåtas. Vid nybyggnad av komplementbyggnad ska stor hänsyn tas till närliggande befintlig bebyggelse. Ny byggnad anpassas efter områdets uthus vad gäller placering på tomt, volym, antal våningar, högsta nockhöjd, taklutning, utformning, material och kulör. Fasadmateriäl ska vara trä, rött tegel eller puts. Takmaterial ska vara takpapp, lertegel eller falsad skiv- eller bandtäckt plåt.

Källor

Tryckta källor

Beerståhl, Nils Fredrik, Realskolan. Artikel i Dimbobygden 2000. Dimbo Fornminnes- och Hembygdsförening, 2000.

Byggnaders särdrag. Stilhistorisk handbok 1880-1960. Boverket, 1996.

Eklindh, Sture, Från Store-Byggens hus till Grimmestorps herrgård. Ännu fler Tidaholms-hus med historia. Skövde, 1998.

Holmström, Erik & Orebäck Krantz, Elisabet, Kulturhistoriskt värdefulla byggnader och miljöer i Tidaholms kommun. Skaraborgs länsmuseum & Tidaholms kulturnämnd, 1989.

Kjellgren, Ernst, Tidaholm. Från sätesgård till industriort. Falköping, 1977.

Kristenson, Hjördis, Skolhuset. Idé och form. Lund, 2005.

Lindgren, Jack & Moeschlin, Jan, Tegel. Tillverkning – Konstruktion - Gestaltning. Svenska Byggtjänst, 1986.

Unnerbäck, Axel, Kulturhistorisk värdering av bebyggelse. Riksantikvarieämbetet, 2002.

Otryckta källor

Byggnadsnämndens arkiv. Tidaholms kommun.

Carlquist, Thomas & Larsson, Ulf, Kungsbroskolan i Tidaholm. Byggnadshistorisk studie. Västergötlands museum, 2012.

Génetay, Cissela & Lindberg, Ulf, Plattform Kulturhistorisk värdering och urval: grundläggande förhållningssätt för arbete med att definiera, värdera, prioritera och utveckla kulturarvet. Riksantikvarieämbetet, 2015.

Julihn, Eric, Skaraborgs läns tegelindustri. Tvåbetygsuppsats i Ekonomisk geografi vid Göteborgs Universitet, 1972.

Kulturmiljöprogram för Tidaholms kommun. Tidaholms kommun och WSP Samhällsbyggnad. Antaget 2020.

Tidaholms museums bildarkiv. Tidaholms museum, Digitalt Museum.

Västergötlands museums bildarkiv. Västergötlands museum, Skara. Digitalt Museum.